

СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

© Шеплякова І. О., 2017
<http://orcid.org/0000-0002-1098-3480>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1117040>

На основі теоретичного аналізу наукової літератури у статті розкрито підходи до трактування та визначення поняття «соціально-виховне середовище вищого навчального закладу», його зв'язок із поняттям «соціально-виховне середовище». Проаналізовано сутність феномену «соціально-виховне середовище вищого навчального закладу», схарактеризованого як частина загального соціального простору, у якому цілеспрямовано створюються умови для інтеграції дії внутрішніх виховних механізмів та соціально-виховного впливу зовнішніх соціальних інституцій та забезпечення на цій основі цілісного соціально-виховного впливу на суб'єктів соціального виховання задля активізації соціального розвитку студентів з метою підвищення рівня їхньої соціальності.

Автором виявлено особливості соціально-виховного середовища вищого навчального закладу, що зумовлюють його потенціал у формуванні деонтологічної культури студентів – майбутніх соціальних працівників; визначено умови використання. Обґрунтовано, що цілеспрямоване використання можливостей соціально-виховного середовища вищого навчального закладу забезпечує підвищення ефективності процесу формування деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників.

Ключові слова: деонтологічна культура, соціальний працівник, формування, вищий навчальний заклад, соціально-виховне середовище вищого навчального закладу.

Шеплякова І. А. Социально-воспитательная среда высшего учебного заведения как фактор формирования деонтологической культуры будущего социального работника

На основе теоретического анализа научной литературы в статье раскрыты подходы к трактованию и определению понятия «социально-воспитательная среда высшего учебного заведения», его связь с понятием «социально-воспитательная среда». Проанализирована сущность феномена «социально-воспитательная среда высшего учебного заведения», охарактеризованного как часть общего социального пространства, в котором целенаправленно создаются условия для интеграции действия внутренних воспитательных механизмов и социально-воспитательного влияния внешних

социальных институций и обеспечения на этой основе целостного социально-воспитательного влияния на субъектов социального воспитания для активизации социального развития студентов с целью повышения уровня их социальности.

Автором выявлены особенности социально-воспитательной среды высшего учебного заведения, которые обуславливают ее потенциал в формировании деонтологической культуры студентов – будущих социальных работников; определены условия его использования. Обосновано, что целенаправленное использование возможностей социально-воспитательной среды высшего учебного заведения обеспечивает повышение эффективности процесса формирования деонтологической культуры будущих социальных работников.

Ключевые слова: *деонтологическая культура, социальный работник, формирование, высшее учебное заведение, социально-воспитательная среда высшего учебного заведения.*

Sheplyakova I. O. Socio-educational environment of higher educational establishment as a factor of forming to the deontological culture of future social worker

Based on the theoretical analysis of the scientific literature the article explores various approaches to the interpretation and definition of «socio-educational environment of higher educational establishment», its connection with the concept of «socio-educational environment». The essence of the phenomenon «socio-educational environment of higher educational establishment» is analyzed.

The socio-educational environment of higher educational establishment is recognized as specially organized social educational space in which terms are purposefully created for integration of action of internal educating mechanisms and socially-educating influencing of external social institutes and providing on this basis of integral socially-educating influence on the subjects of social education for the sake of activation of social development of students with the purpose of increase of level of their sociality.

The deontological culture of future social worker is determined as the personal phenomenon, which synthesizes the complex of stable orientations on basic professional values, its recognition and proper implementation at the level of duty and responsibility.

The forming to the deontological culture of future social worker as the entire process, which consists of, first of all, specialists' accumulation of knowledge about existing in the society concepts about proper things, secondly, their theoretical interpretation, realization and emotional-valuating «coloration», thirdly, manufacturing, on this ground, the activity imperatives in the structure of personality of the future specialist, that ensure his preparedness to the qualified realization of regular demands in everyday and professional activity. The result of the determined process is a certain level of formed deontological culture of social worker.

The essence of the «socially-educating environment of higher educational establishment» phenomenon was analyzed. The peculiarities of socio-educational environment of higher educational establishment were researched.

The actuality and necessity of using the possibilities of the socio-educational environment of higher educational establishment abilities in the process of forming deontological culture of future social worker was founded in the context of improvement of content of their professional preparation and was proved.

Key words: the deontological culture, social worker, forming, higher educational establishment, socio-educational environment of higher educational establishment.

Постановка проблеми. В умовах системної соціально-економічної, політичної, духовної кризи сучасного українського суспільства актуалізована потреба у висококваліфікованих фахівцях соціальної галузі, провідною метою діяльності яких є соціальна допомога різним категоріям населення у «вирішенні проблем, створенні для цього необхідних ресурсів, забезпеченні взаємодії між людьми та між людиною і середовищем у цілому, підвищення відповідальності організацій за людину...» [2, с. 181]. А, отже, досягнення соціальної стабільності кожної особистості і сталого розвитку суспільства залежить зокрема й від ефективності професійної діяльності соціальних працівників. Це зумовлює підвищення вимог до особистості й професійної поведінки фахівця соціальної галузі, який повинен бути всебічно розвиненою, професійно освіченою, творчою особистістю, здатною до самовдосконалення, самостійного прийняття відповідальних рішень у ситуаціях морального вибору.

Професійна діяльність соціального працівника за своєю природою, характером і результатом включає деонтологічний компонент (регламентацію поведінки з боку суспільства за допомогою вироблених зобов'язань), а її ефективність залежить від сформованості у фахівця внутрішнього імперативу професійного обов'язку перед суспільством, відповідальності за його належне виконання. Деонтологічний характер професії соціального працівника (підвищені вимоги до представника професії з боку суспільства завдяки спроможності впливу на соціалізацію іншої особистості, її долю, місце в соціумі тощо) зумовлює необхідність використання деонтологічного підходу до професійної підготовки фахівця, забезпечення формування його деонтологічної культури.

При цьому соціальне середовище, у якому перебуває особистість і без якого її існування неможливе, є визначальним для реалізації її потенційних

можливостей. Його місце й роль у підготовці майбутнього фахівця важко переоцінити, оскільки воно слугує підґрунтям для активізації соціального розвитку студентів з метою підвищення рівня їхньої соціальності, формування необхідних особистісних характеристик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз наукових джерел засвідчив, що для проектування виховного середовища, сприяючого формуванню деонтологічної культури студентів, є достатньо розроблена теоретична база. Встановлено, що деонтологічний аспект підготовки майбутнього фахівця висвітлено в працях М. Васильєвої, Д. Деккерта, Г. Караханової, К. Кертаєвої, М. Кропачової, А. Кудеріної, К. Левітана, Л. Переймибіді, З. Селімової, С. Хлестової та ін. Проблему формування культури представника соціальної галузі розкрито в студіях Р. Вайноли, І. Клемантович, Є. Клімкіної, Л. Мардахасєва, О. Пономаренко, Т. Спіріної, Г. Тарасенко та ін. Проблеми підготовки соціального працівника в умовах вищого навчального закладу репрезентовано в розвідках О. Безпалько, І. Зверєвої, А. Капської та ін.

Предметно-проблемне поле поняття «середовище» визначено у працях А. Калашникова, В. Козирєва, А. Куракіна, С. Моложавого, А. Мудрика, Л. Новікова, В. Семенова та інших. Середовище як чинник формування, розвитку і самореалізації особистості досліджують Н. Боритко, Т. Кліменко, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, Н. Селіванова, І. Фрумін, Н. Щуркова та інші. Як складне структурне утворення середовище розглядають А. Артюхіна, І. Зімня, Ю. Орлов, В. Слободчиков, М. Філатова та інші. Теоретичні засади функціонування соціального середовища обґрунтовано такими дослідниками, як В. Белоусов, Л. Буєва, П. Бурдьє, А. Дорошенко, М. Лукашевич, А. Мудрик, С. Харченко та ін. Умовою функціонування гуманістично-орієнтованої педагогічної системи середовище виступає у працях В. Воронцової, Б. Патралова, М. Корневої, М. Катуніної та ін. У дослідженнях А. Бодальова, В. Зеньковського, А. Ковальова, А. Петровського, А. Леонтєва, А. Мудрика, Д. Фельдштейна, Д. Ельконіна середовище виступає як умова реалізації особистісно-орієнтованого підходу.

Проблеми соціально-освітнього середовища виокремлено в теорії соціальної педагогіки у працях О. Безпалько, Р. Вайноли, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Міщик, Н. Чернухи, Н. Гевчук та інших. Серед досліджень проблем соціально-виховного середовища привертають увагу праці

О. Литовченко, С. Мукомел, Ж. Петрочко, М. Шакурова та ін.; соціокультурного середовища – О. Джексон, О. Холоденко та ін.; соціально-педагогічного – Ю. Клочан, О. Кузьменко, Л. Мардахаєва та інших.

Застосування середовищного підходу в процесі професійної підготовки фахівця соціальної галузі досліджували О. Караман, С. Коношенко, Ж. Петрочко, А. Поляничко, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко та ін., зокрема особливості соціально-виховного середовища вищого навчального закладу представлено в дослідженнях В. Сенашенка, О. Хендрик, В. Штифурак та ін.

Проте, незважаючи на чималий науковий доробок із різних аспектів проблеми виховання та соціалізації студентів у вищих навчальних закладах, їхнього соціального становлення відсутній цілісний підхід до обґрунтування проблеми формування деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників у соціально-виховному середовищі вищого навчального закладу.

При цьому зауважимо, що особливістю формування деонтологічної культури фахівців є те, що відбувається цей процес, як правило, у період їхньої професійної, зокрема деонтологічної, підготовки у вищому навчальному закладі. Це дозволяє зробити припущення, що соціально-виховне середовище ВНЗ, по-перше, є чинником, що безпосередньо впливає на процес формування деонтологічної культури, по-друге, потенційні можливості впливу якого повною мірою не використовуються.

Мета статті – розкрити феномен «соціально-виховне середовище вищого навчального закладу», схарактеризувати його вплив на процес формування деонтологічної культури студентів – майбутніх соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати проведеного аналізу наукової літератури свідчать, що поняття «соціально-виховне середовище вищого навчального закладу» як наукова категорія не є усталеним і потребує всебічного розгляду, відправним пунктом якого є необхідність визначення понять «соціально-виховне середовище» та «вищий навчальний заклад».

Слід відзначити, що у науковій літературі напрацьована низка підходів до визначення терміну «соціально-виховне середовище», під яким традиційно розуміють ознаку соціального середовища; сукупність умов життєдіяльності особистості, що цілеспрямовано впливають на її свідомість та поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій та потреб; конкретний прояв суспільних відносин, який сприяє соціалізації та

адаптивності особистості до мінливого середовища, усвідомленню себе людиною, якій близькі та зрозумілі інтереси інших людей, а головні її цінності – загальнолюдські [3, с. 845].

Окрім означених підходів, у процесі дослідження феномену «соціально-виховне середовище вищого навчального закладу» значимою була й концепція соціально-педагогічного середовища, розроблена Н. Максимовською, згідно якої «соціально-педагогічне середовище – це частина загального виховного простору, в якому формується соціальність особистості завдяки цілеспрямованій, науково обґрунтованій і системній соціально-педагогічній діяльності для ефективного соціального становлення людини, активного перетворення її на суб'єкта соціального розвитку самої себе й соціуму» [6, с. 91–92]. При цьому вважаємо, що стосовно середовища ВНЗ «соціально-виховне середовище» та «соціально-педагогічне середовище» (як його трактує Н. Максимовська) є тотожними за структурою системами, що (в аспекті їхнього створення та удосконалення) можуть бути співвіднесені як тактичне завдання та стратегічна мета, як проміжне досягнення та кінцевий результат.

За С. Хлестовою, соціально-виховне середовище ВНЗ – це «конкретно-історичне середовище, в котре інтегрується соціально-виховний потенціал основних структур простору з метою створення найбільш сприятливих умов для індивідуального розвитку студентів, на яких спрямована соціально-виховна дія та активізація» [10, с. 45]. При цьому підкреслюється, що такі умови формуються «у ході організованої та свідомої взаємодії: інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової» [10, с. 45].

Щодо терміну «вищий навчальний заклад», його офіційне визначення сформульоване у ст. 1 Закону України «Про вищу освіту», згідно якого «це освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність» [4, с. 507].

Отже, на основі синтезу означених підходів, соціально-виховне середовище вищого навчального закладу розуміємо як частину загального соціального

простору, в якому цілеспрямовано створюються умови для інтеграції дії внутрішніх виховних механізмів та соціально-виховного впливу зовнішніх соціальних інституцій та забезпечення на цій основі цілісного соціально-виховного впливу на суб'єктів соціального виховання задля активізації соціального розвитку студентів з метою підвищення рівня їхньої соціальності.

Погоджуємося з Н. Калашниковою, що соціально-виховне середовище ВНЗ – це «багатовимірне соціально-педагогічне явище, пов'язане в єдине ціле різноманітними комунікативними механізмами, в якому відбувається занурення студентів у специфіку професійної соціально-педагогічної діяльності; забезпечується їхній особистісно-професійний розвиток і саморозвиток» [5, с. 5], та підтримуємо В. Сенашенка, що соціально-виховне середовище ВНЗ є «сукупністю міжособистісних взаємодій, супроводжуючих соціалізацію, самореалізацію та самовиховання суб'єктів освітнього простору» [8, с. 103].

З'ясовано, що можливість створення соціально-виховного середовища у ВНЗ доведена в наукових працях Н. Максимовської, А. Мудрика, Ж. Петрочко, В. Сенашенка та інших науковців, через що, на нашу думку, може бути визнана як факт, що не потребує доведення. Визначені принципи для нашого дослідження моменти:

1. Погоджуючись з думкою А. Мудрика, що «ефективне соціальне виховання ... членів організації, стає реальним, якщо в ній створена локальна (тобто притаманна саме їй) виховна система» [7, с. 160] та підтримуючи позицію Н. Максимовською, що обов'язковим для такої системи є «наявність соціально-педагогічних завдань, зумовлених цілями соціального виховання ..., сукупності ідей та програм роботи щодо реалізації цих цілей, гуманістична спрямованість та управління» [6, с. 92], а також, що визначені характеристики притаманні «для відкритої соціально-педагогічної системи як найефективнішої організації соціального виховання в соціумі взагалі або ж у впливовому інституті соціалізації зокрема» [64, с. 92], визначено, що соціально-виховне середовище вищого навчального закладу є локальною відкритою соціально-педагогічною системою, яка здатна «до розширення й зміцнення взаємодії з життям, усіма соціальними інститутами» [9, с. 170], на основі чого уможливорюється їх максимальне залучення до процесу соціального виховання студентів.

«Соціальні інститути» визначаємо як «стійкі форми спільної діяльності членів суспільства з використання суспільних ресурсів задля задоволення тих

або інших соціальних потреб (економічних, політичних, культурних, релігійних тощо), що історично склалися» [7, с. 8].

2. На основі урізноманітнення зв'язків вищого навчального закладу із соціальним середовищем у ньому можуть бути створені умови для «гармонізації соціального та індивідуального в процесі розвитку особистості, соціального становлення, входження особистості в соціум, ... поліпшуються соціальні умови виховання» [6, с. 92], що, зрештою, забезпечує готовність майбутніх випускників ВНЗ до «повноцінного існування в умовах соціального середовища» [6, с. 92]. При цьому системоутворюючим чинником у соціально-виховному середовищі ВНЗ виступає «цілеспрямована, науково-обґрунтована й системна соціально-педагогічна діяльність» [6, с. 92].

3. Специфічними особливостями соціально-виховного середовища ВНЗ, що зумовлюють його соціально-педагогічний потенціал (за аналогією зі специфічними властивостями освітнього середовища ВНЗ, які виокремлено О. Васильєвою), визначені: системність; соціальна детермінованість мети та функцій; цілеспрямованість; ціннісна зорієнтованість; цілісність; відкритість; складність; самокерованість (система, що саморозвивається). Щодо останнього, то під саморозвитком системи розуміємо «здатність до подолання виникаючих усередині протиріч зусиллями суб'єктів самого середовища, постановки цілей, проектування нового стану середовища та етапів його досягнення тощо» [1, с. 27].

4. Соціально-виховне середовище ВНЗ виконує ряд функцій: функцію соціалізації (шляхом «створення передумов для засвоєння студентом різних соціальних ролей у процесі його адаптації та інтеграції до вузівського співтовариства шляхом саморозвитку й самореалізації» [8, с. 103]); функцію професійного виховання (тобто «вироблення позитивного сприйняття атмосфери ВНЗ та позитивного настрою на майбутню професійну діяльність» [8, с. 103], що включає становлення професійної культури, формування у кожного студента переконання в своїй професійній придатності, уміння спрямовувати самовиховання на підвищення якості навчальної та наукової діяльності, постійне поповнення своїх знань, виховання інтересу й любові до обраної професії, адекватного уявлення про суспільне значення та сенс майбутньої діяльності); культурологічну функцію («становлення людини культури в процесі особистісно орієнтованої освіти» [8, с. 103]); виховну функцію (тобто «формування у

студентів ціннісного ставлення до навколишнього середовища, культури, людської спільноти, спрямованого на визначення своєї життєвої позиції, на самореалізацію в професії, науці, дозвіллі тощо» [8, с. 103]).

Таким чином, ефективність процесу формування деонтологічної культури майбутніх соціально-педагогічних фахівців детермінована необхідністю максимального використання можливостей соціально-виховного середовища як чинника, що безпосередньо впливає на цей процес.

Проведений аналіз наукових джерел (О. Безпалько, Р. Вайнола, І. Зверева, А. Капська, Ж. Петрочко, В. Поліщук, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко та ін.) дозволив розкрити потенціал соціально-виховного середовища ВНЗ як одного із чинників, що впливає на процес формування деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників, та визначити умови його використання: *створення* або вдосконалення соціально-виховного середовища ВНЗ для забезпечення фахівця системою знань про професійні зобов'язання соціального працівника; *цілеспрямоване залучення* соціальних інституцій зовнішнього рівня для суб'єктивації студентами вимог професійних зобов'язань, їх сприйняття як обов'язку; *координація* та *спрямування* діяльності соціальних інституцій внутрішнього й зовнішнього рівнів на активізацію соціально-професійного розвитку студентів і вироблення в них імперативів нормативної професійної поведінки; *розробка* та *реалізація* науково-методичного забезпечення системи формування деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників упродовж навчання у ВНЗ з урахуванням наступності й послідовності процесу.

Вважаємо, що результативним процес формування деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників буде лише за умови використання потенціалу соціально-виховного середовища ВНЗ на основі активізації соціально-виховного потенціалу спеціально обраних зовнішніх соціальних інституцій та залучення їх до взаємодії з вищим навчальним закладом; координації соціально-виховних впливів залучених соціальних інституцій між собою та з дією виховних механізмів внутрішнього рівня соціально-виховного середовища ВНЗ, їхньої інтеграції задля забезпечення цілісності соціально-виховного впливу; спрямування останнього на досягнення конкретної соціально-виховної мети – формування деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників.

Висновки. Отже, соціально-виховне середовище вищого навчального закладу – це не даність сукупності впливів і умов, а динамічне цілісне утворення,

що є системним продуктом взаємодії соціально-виховного простору, керівництва освітою, відповідного вищого навчального закладу та самого студенту, котре має великий потенціал щодо позитивного впливу на процес формування деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників. Активізація цього потенціалу суттєво підвищить ефективність та результативність процесу формування деонтологічної культури майбутніх фахівців соціальної галузі.

Література

1. Васильева Е. Ю. Компонентный механизм проектирования образовательной среды ВУЗа. *Экология человека*. 2009. № 9. С. 24–31.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37. ст. 2004.)
5. Калашникова Н. Ю. Воспитательная среда вуза как фактор личностно-профессионального становления студентов: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Чита, 2007. 19 с. URL: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-46857.html> (дата звернення: 01.10.2017).
6. Максимовська Н. О. Формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2008. 233 с.
7. Мудрик А. В. Социальная педагогика / под ред. В. А. Сластенина. 4-е изд., дополн. Москва: Академия, 2003. 200 с.
8. Сенашенко В. С. Социально-воспитательная среда ВУЗа как основа воспитания и социализации студенчества. *Высшее образование России*. 2011. № 6. С. 103–113.
9. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 468 с.
10. Хлестова С. С. Формування деонтологічної культури студентів вищих навчальних закладів у процесі соціально-виховної роботи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 237 с.